

FARTYGET SOM ARKEOLOGISK OCH HISTORISK KUNSKAPSKÄLLA - ETT FÖRSÖK TILL STRUKTURERING

av Carl Olof Cederlund
Docent i marinarkologi

Farkosten är ett uråldrigt inslag i människans redskapsarsenal.

Genom sin roll inom t ex transportväsende, sjöförsvaret och fångstnärningar har den haft en central ställning i samhället, på en rad områden, t ex i dess näringsliv, eller i dess religiösa och magiska föreställningar.

En noggrann skeppsarkeologisk dokumentation och analys av ett fartygsvrak, baserade på spår av byggnadstekniken i det, leder oftast fram till väsentliga tekniska och andra kunskaper om det ursprungliga fartyget; en etnologisk intervjuundersökning syftar ofta till att beskriva ett fartyg eller en fartygstyps byggande och brukande och den urspr. praktiska och sociala aktiviteten och rollspelet kring detta; en fartygsundersökning utförd på basis av historiska, t ex arkivaliska, källor kan t ex syfta till att kartlägga sjöfartens ekonomiska struktur eller sjöfartspolitik, och så vidare.

Sammanställningen över skeppets byggande och brukande här nedan skall ses som ett försök att i en fålla samla och redovisa de sociala, ekonomiska, kulturella, te-

niska, religiösa osv sammanhang och aktiviteter i vilka farkoster spelat och spelar roll eller med vilka de haft eller har samband i människans samhälle. Avsikten är att den skall kunna utgöra ett stöd, en "lathund", för arkeologisk och historisk forskning på området.

Det är angeläget att framhålla att det inte går att göra en sådan sammanställning fullständig - den kan alltid byggas ut. Sammanställningen kan också brukas i undervisningssammanhang för att beskriva fartygets roll i

historien eller förhistorien, eller som en mall för planering av undersökningar och studier i skeppsarkologi, i maritim etnologi eller sjöhistoria.

Det vore intressant att pröva utförandet av sådana idefallor även för andra arkeologiska och historiska objekttyper.

1. Byggandet

1:1 Byggnadsplatsen:

Det geografiska området, dess topografi, näringsstruktur, sociala förhållanden.

Byggnadsplatsens belägenhet:
Dispositionen av byggnadsplatsen
Byggnader
Utrustning
Redskap
Skeppsbyggarna, deras kunskaps- och erfarenhetsbakgrund
Organisationen och arbetsfördelningen

1:2 Planering och konstruktion

Planering av fartygets typ och egenskaper

Konstruktionsmetoder för genomförande av samma planering
Hjälpmiddel i konstruktionsarbetet (t ex bestick, modeller, ritningar eller mallar)
Arbetets anläggningar och redskap (t ex spantlave, ritmaterial, rin)
Köpare, beställare
Ekonomiska förutsättningar för byggandet (t ex former av avtal)
Konstruktörer, deras kunskaps- och erfarenhetsbakgrund, arbetsfördelning och arbetsformer

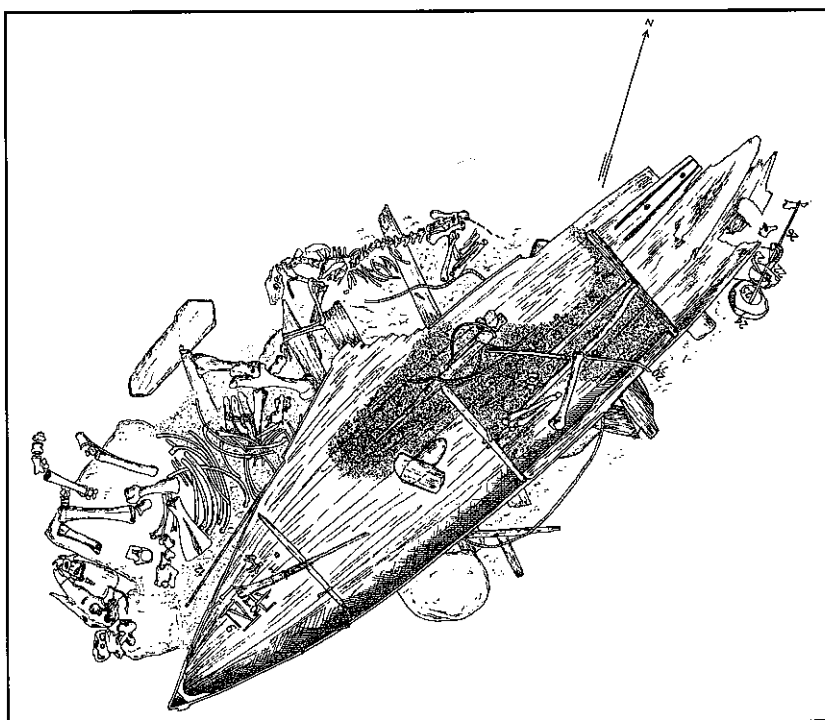
1:3 Praktiska förberedelser:

Val och anskaffning av byggnads-

material
Uttagning av byggnadsvirke ur råstock och liknande
Förberedande behandling av byggnadsvirket och andra byggnadsmaterial

1:4 Byggandet:

Tid
Byggnadsprincip
Framtagning och formning av byggnadsdelar och olika konstruktionsdetaljer i dessa

Årbybåten, ett vikingatida gravfynd från Uppland, nu utställd på historiska museet i Stockholm, har varit en lätt enmansbåt, framdriven med åror eller paddel. Den har nyttjats i skyddade vatten, i mindre sjöar och åar, och har i många stycken motsvarat det vi idag kallar en jaktkanot, en liten enmansfarkost för jakt och fiske.

Sättet och materialet för att sammanfoga delarna

Verktygen

Verktygens utnyttjande i arbetets olika moment

Arbetets gång (t ex uppförande av skrovet, insättande av däck, akterspegel, luckor, kappar, spel, betingar, klys, pumpar, och annan fast inredning och utrustning, medel för framdrivning, styrinrättning, insättande och inredning av lastrum, bostadsutrymmen, kabys, förhydning, målning och utsmyckning.

1:5 Fartygsterminologi

För dess olika delar

För momenten i planerings- och byggnadsprocesserna

För verktygen

För yrkeskategorier bland byggarna

1:6 Sjöättning:

Tekniken för sjöättning

Dop

Ritualer vid detta

1:7 Utrustande:

Resning av master

Riggning

Tackling

Slutlig inredning

Utförande av segel och rigg

Barlastning

Tillverkning av lös utrustning (t ex ankare och kanonlavetter)

Ombordtagning av lös utrustning

1:8 Ombyggnad, reparation eller underhåll:

Plats eller geografiskt område för ombyggnad, reparation eller underhåll, dess topografi, näringsförhållanden med mera

Byggnadplatsens art och dess belägenhet

Utrustning och redskap

Ändring av fartygets form och storlek

Ombyggnad av skrov

Ombyggnad av däck och inredning

Ombyggnad av rigg

Insättande av maskin eller motor

Målning

Drivning

Förhydning

Personal, deras kunskaps- och erfarenhetsbakgrund, organisation och arbetsfördelning

2. Brukandet:

2:1. Ägandet:

Form av ägande (t ex båtlag, partrederi, handelskompani, statligt ägande)

Ägarnas handhavande av fartygets ekonomi (t ex avräkning och utdelning)

Ägarnas inflytande över fartygets seglation och befraktning.

Ägarnas roller om de utgjorde medlemmar i besättningen

Utvecklingen av ägarskapet (t ex byte av ägare genom försäljning eller arv)

Ägarnas ekonomiska engagement i

andra näringar och andra fartyg

Rättsliga och motsvarande regler av

betydelse för ägandet av fartyget

2:2 Typ av användning:

Handelssjöfart, former för (t ex långfart, allmogeseglation)

Andra slag av materialtransporter

Fiske:

Typ av fiske (t ex använda redskap och fisketeknik)

Jakt:

Typ av jakt (t ex använda redskap och jaktteknik)

Person- eller manskapstransporter:

Typ av och former för person- eller manskapstransporter, antal personer som transporteras

Djurtransporter:

Ceremonier: Typ av ceremoni, Roll i ceremoni

Örlog och sjöförsvaret:

Typ av användning inom örlog eller sjöförsvaret (t ex skärgårdsstrid, materialtransport)

Nöje, sport eller rekreation:

Typ av och former för nöje, sport eller rekreation

Förändringar i fartygets brukande:

2:3 Besättning:

Bildande av besättning

Besättningens sociala och ekonomiska bakgrund

Utbildning och erfarenhet

Storlek, struktur och organisation

Arbetsfördelning och tjänst ombord

Sociala och kulturella former för livet ombord

Språk och språkbruk inom besättningen

Besättningsmedlemmarnas individuella utrustning och förråd ombord

Besättningens delaktighet i ägandet av lasten

Besättningens förtjänst av seglationen

Besättningens avlöning

Förändringar av besättningens storlek och struktur

Rättsliga regler och motsvarande för livet om skeppsbord

2:4 Geografiskt användningsområde:

Typ av vattenområde (hydrografiska och klimatologiska förhållanden)

Kusters, stränders, skärgårdars, floders och sjöars geografi, topografi, be-

byggelse och näringsförhållanden inom fartygets geografiska användningsområde)

Hemmahamn (belägenhet, typ, arrangemang och utrustning)

Angjorda hamnar (typer av, topografiska förhållanden, arrangemang och utrustning)

Brukade sjövägar och segelleder

Förändringar i det geografiska användningsområdet

2:5 Utnyttjandet av fartygets yttre och inre utrymmen:

Fartygets storlek och form

Disposition och funktion av utrymmen ombord (t ex för last, utrustning, logi, hushållning)

Inredning, möblering, utrustning.

2:6 Fartygets förande:

Brukningstid (relativ och absolut tid)

Seglotionssäsong

Aktionsradie

Trader

Framdrivningsteknik allmänt (t ex rodd eller segling)

Framdrivningsteknik med hänsyn till skilda naturliga förhållanden (t ex möjlighet att bruka åror i trånga vatten)

Manövrerings- och navigationsteknik brukad under skilda förhållanden (t ex till havs alt. inomskärs)

Typer av last

Teknik för införande och stuvning av last

Fartygets och skrovkonstruktionens egenskaper i sjön i förhållande till last, utrustning, framdrivningsteknik, manövrering och i förhållande till skilda naturliga förhållanden (t ex lastkapacitet eller motsvarande kapacitet för bärande av beväpning eller annan utrustning, stabilitet, rörelser i sjön, segelegenskaper, fart, kursstabilitet, manövreringsförmåga)

Fartygets egenskaper i anslutning till dess funktion (t ex skrovsidornas styrka för örlogsfartyg)

Rättsliga och motsvarande regler för fartygets förande

Förändringar i ovanstående förhållanden

2:7 Avförande ur bruk:

Typ av avförande (t ex upphuggning, sänkning, förlisning, brand)

Förstörelseprocessens förlopp

Bärgning eller annat tillvaratagande av vrakets delar, utrustning med mera

Rättsliga och motsvarande regler i anslutning till skeppets förlisning, bärgning med mera

2:8 Skeppet i människans föreställningar:

Skeppet som symbol för nations- eller gruppintressen